

پژوهشی در
چالش‌های
توسعه فرهنگ دینی
با نگاه به آینده

محمد جواد ابوالقاسمی
دکتر سید مهدی سجادی

ابوالقاسمی، محمد جواد، ۱۳۳۶ -

پژوهشی در چالش‌های توسعه فرهنگ دینی با نگاه به آینده / محمد جواد ابوالقاسمی، مهدی سجادی، تهیه و تدوین مؤسسه فرهنگی - هنری عرش پژوه، دفتر مطالعات توسعه فرهنگ دینی - تهران: عرش پژوه، ۱۳۸۳.
۲۱۲ ص.: جدول، نمودار.

ISBN 964-94751-4-1

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۰۷] - ۲۱۲: همچنین به صورت زیرنویس.

۱. تفکر دینی - - ایران - - قرن ۱۴. ۲. فرهنگ. ۳. دنیوی گرایی. ۴. جهانی شدن. الف.

سجادی، سید مهدی. ب. مؤسسه فرهنگی هنری عرش پژوه.

ج. عنوان.

۲۹۷/۹۱۶۵۵

BP15/4/الف/27 پ

۸۳-۵۴۷۲ م

کتابخانه ملی ایران

آدرس: خیابان فلسطین، روبروی سفارت فلسطین، پلاک ۹۴، طبقه دوم صندوق پستی: ۱۱۵۹-۱۴۱۵۵

تلفن: ۶۴۶۴۵۸۲ فاکس: ۶۴۶۱۷۳۷ پست الکترونیکی: info@api.ir صفحه الکترونیکی: www.api.ir

شناسنامه

پژوهشی در چالش‌های توسعه فرهنگ دینی با نگاه به آینده

پژوهشگران: محمد جواد ابوالقاسمی، دکتر سید مهدی سجادی (عضو هیئت علمی

دانشگاه تربیت مدرس)

تهیه و تدوین: مؤسسه فرهنگی، هنری عرش پژوه (دفتر مطالعات توسعه فرهنگ، دینی)

صفحه‌آرا: رضا سلامی، محمود فلاح پرویزی

ویراستار: فروغ کاظمی

ناشر: انتشارات عرش پژوه

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۴

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی و چاپ: هاشمیان ۷۵۲۹۳۴۹-۷۶۰۵۰۲۸

«حق چاپ محفوظ می‌باشد»

مؤسسه فرهنگی - هنری عرش پژوه مفتخر است که با هدف خدمت به ساماندهی و توسعه فرهنگ دینی و مطالعه در امور مرتبط با حوزه اجتماعی دین، با بهره‌وری از دانشهای گوناگون و بهره‌مندی از آراء صاحب‌نظران و اندیشمندان، برای زمینه‌سازی اجرا و تحقق فرهنگ اسلامی و دینی، در نهادهای مختلف جامعه تلاش نماید.

امید است محققان، پژوهشگران و صاحب‌نظران ارجمند، با نقد آثار منتشر شده، ما را در این راستا یاری نمایند.

فهرست کلی

۱۳	 پیشگفتار
۱۵-۴۶	 فصل اول
۱۸	 اهمیت و ضرورت موضوع
۱۹	 پرسش‌های پژوهش
۲۰	 روش انجام پژوهش
۲۰	 اعتبار (روایی) پرسشنامه
۲۱	 محدودیت‌های پژوهش
۲۱	 تعریف مفاهیم اساسی پژوهش
۴۷-۱۳۲	 فصل دوم: مبانی و بسترهای چالش‌برانگیز توسعه فرهنگ دینی
۵۰	 مبانی و بسترهای بیرونی (غیربومی) چالش‌برانگیز توسعه فرهنگ دینی
۱۱۱	 مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش‌برانگیز توسعه فرهنگ دینی
۱۳۳-۱۷۰	 فصل سوم: یافته‌های پژوهش
۱۳۵	 تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه نگرش سنج
۱۵۶	 تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه امکان‌سنج
۱۷۱-۱۹۲	 فصل چهارم: نتیجه‌گیری، پیشنهادها و ارائه مدل مطلوب توسعه فرهنگ دینی
۱۹۳-۲۱۲	 پیوست‌ها
۱۹۵	 □ نمونه پرسشنامه نگرش سنج
۲۰۱	 □ نمونه پرسشنامه امکان‌سنج
۲۰۷	 □ منابع فارسی
۲۱۱	 □ منابع انگلیسی

فهرست تفصیلی

۱۳	 پیشگفتار
۱۵-۴۶	 فصل اول
۱۸	 اهمیت و ضرورت موضوع
۱۹	 پرسش‌های پژوهش
۲۰	 روش انجام پژوهش
۲۰	 مطالعه نظری و کتابخانه‌ای و جستجوی اینترنتی
۲۰	 پرسشنامه نگرش سنج و امکان‌سنج
۲۰	 اعتبار (روایی) پرسشنامه
۲۱	 محدودیت‌های پژوهش
۲۱	 تعریف مفاهیم اساسی پژوهش
۲۱	 فرهنگ
۲۱	 معنی و مفهوم فرهنگ
۲۳	 اضلاع و مؤلفه‌های فرهنگ
۲۳	 فرهنگ غیر مادی
۲۴	 فرهنگ مادی
۲۴	 ویژگی‌های فرهنگ
۲۵	 اصطلاحات فرهنگی
۲۵	 چند فرهنگی
۲۶	 فرهنگ مقابل
۲۶	 الگوهای فرهنگی
۲۶	 پس‌افتادگی فرهنگی
۲۷	 تفاوت‌های فرهنگی
۲۷	 ضربه فرهنگی
۲۸	 دین
۲۸	 معنی و مفهوم دین
۳۰	 مؤلفه‌های دین
۳۲	 فرهنگ دینی
۳۵	 توسعه
۳۵	 معنی و مفهوم توسعه
۳۷	 تئوری‌ها و مدل‌های توسعه

توسعه فرهنگی ۴۱

توسعه فرهنگ دینی ۴۴

فصل دوم: مبانی و بسترهای چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی ۴۷-۱۳۲

مبانی و بسترهای بیرونی (غیربومی) چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی ۵۰

مدرنیسم (آموزه‌های چالش برانگیز مدرنیستی) ۵۰

هستی‌شناسی مدرنیسم ۵۴

معرفت‌شناسی مدرنیسم ۵۷

ارزش‌شناسی مدرنیسم ۵۹

ناسیونالیسم و مدرنیسم ۶۱

لیبرالیسم و مدرنیسم ۶۳

سکولاریسم و مدرنیسم ۶۴

اومانیسم و مدرنیسم ۶۸

پست‌مدرنیسم (آموزه‌های چالش برانگیز پست‌مدرنیستی) ۶۹

دیدگاه‌های اخلاقی، متافیزیکی و فلسفی پست‌مدرنیسم ۷۵

ویژگی‌های تفکر پست‌مدرن ۸۰

اخلاق در پست‌مدرنیسم ۸۳

ضد بنیادگرایی ۸۳

تکثرگرایی ۸۵

ضد اقتدارگرایی ۸۵

مسئولیت مشترک ۸۷

جهانی‌شدن (آموزه‌های چالش برانگیز جهانی‌شدن) ۸۷

زمینه تاریخی ظهور جهانی‌شدن ۹۱

تئوری‌های جهانی‌شدن ۹۳

ابعاد جهانی‌شدن ۹۶

بعد فرهنگی جهانی‌شدن ۹۶

بعد اقتصادی جهانی‌شدن ۹۸

بعد اجتماعی جهانی‌شدن ۱۰۲

پیامدهای جهانی‌شدن برای تعلیم و تربیت و فرهنگ ۱۰۴

ارتباط تنگاتنگ با دنیای نوین ۱۰۹

یک رویکرد نظام‌دار ۱۱۰

تلفیق مدرنیسم و شهروندی ۱۰۰

۱۱۰	اجماع سیاسی ضمن تغییرات تربیتی.....
۱۱۱	مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی.....
۱۱۲	ضعف نخبگان در قدرت پیش‌بینی وقایع (تقدم تغییر بر تصمیم).....
۱۱۳	فقدان روزآمدی در اندیشه‌ها و نیازها.....
۱۱۵	فقدان الگوی استراتژیک کلان توسعه فرهنگ دینی.....
۱۱۶	ابهام در امکان و ضرورت دخالت دولت در امر فرهنگ.....
۱۱۷	تاریخی‌گری معرفت‌شناختی پیرامون دین و نسبت‌های آن در ایران.....
۱۱۹	توازی‌گرایی ساختاری - نهادی در فعالیت‌های فرهنگی.....
۱۲۰	غلبه رویکرد دولتی‌سازی عرصه‌های فرهنگی و دینی.....
۱۲۲	ضعف سازوکارهای مدیریت فرهنگی.....
۱۲۲	تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی کارآمد.....
۱۲۲	اجرای کارآمد.....
۱۲۳	نظارت بر اجرا.....
۱۲۳	فقدان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری استراتژیک.....
	فقدان رویکردها و روش‌های مناسب برای آموزش ارزش‌های فرهنگی و دینی
۱۲۴	در نظام‌های آموزشی.....
۱۲۷	فقدان تعادل و توازن در برخورداری اجتماعی.....
۱۲۹	ذائقه‌سازی‌های فکری - رفتاری کاذب.....
۱۲۹	تلقی آزادی به عنوان تنها مقدمه ممکن.....
۱۳۰	تأکید بر مبانی ذوالیستی قدرت.....
۱۳۰	تأکید بر قرانت‌گرایی به عنوان هدف نه روش.....

فصل سوم: یافته‌های پژوهش..... ۱۷۰-۱۳۳

۱۳۵	تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه نگرش سنج.....
۱۳۵	توصیف داده‌های مربوط به مبانی و بسترهای بیرونی (غیربومی) چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی.....
۱۳۵	توصیف داده‌های مربوط به شاخص‌های مدرنیسم و آموزه‌های آن (سؤالات ۱ تا ۷).....
۱۳۹	توصیف داده‌های مربوط به شاخص‌های پست‌مدرنیسم و آموزه‌های آن (سؤالات ۸ تا ۱۸).....
۱۴۴	توصیف داده‌های مربوط به شاخص‌های جهانی شدن و آموزه‌های آن (سؤالات ۱۸ تا ۲۵).....
۱۵۰	توصیف داده‌های مربوط به مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی.....
۱۵۶	تجزیه و تحلیل آماری پرسشنامه امکان‌سنج.....

فصل چهارم: نتیجه‌گیری، پیشنهادات و ارائه مدل مطلوب توسعه فرهنگ دینی.....	۱۷۱-۱۹۲
نتیجه‌گیری (پاسخ به سؤال‌های پژوهش).....	۱۷۳
سؤال اول: حدود و قلمرو توسعه فرهنگ دینی در جمهوری اسلامی کدامند؟.....	۱۷۳
سؤال دوم: موانع و بسترهای بیرونی چالش‌برانگیز برای توسعه فرهنگ دینی در جمهوری اسلامی ایران کدامند؟.....	۱۷۴
سؤال سوم: موانع و بسترهای داخلی چالش‌برانگیز در امر توسعه فرهنگ دینی کدامند؟.....	۱۷۸
راهکارهای پیشنهادی برای توسعه فرهنگ دینی.....	۱۸۰
مدل مطلوب توسعه فرهنگ دینی در جمهوری اسلامی ایران.....	۱۸۸
ارکان و اجزای مدل خطی - دیالکتیکی توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۰
اهداف کلان در مدل توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۰
محتوا در مدل توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۰
روش‌ها در مدل توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۰
ساختارها و نهادهای مطلوب در مدل توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۱
نظام ارزیابی در مدل توسعه فرهنگ دینی.....	۱۹۱
تفسیر مدل خطی - دیالکتیکی.....	۱۹۱

پیوست‌ها..... ۱۹۳-۲۱۲

□ نمونه پرسشنامه نگرش سنج.....	۱۹۵
□ نمونه پرسشنامه امکان سنج.....	۲۰۱
□ منابع فارسی.....	۲۰۷
□ منابع انگلیسی.....	۲۱۱

فهرست جدول‌ها و نمودارها

جدول ۱- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مدرنیسم و آموزه‌های آن (سؤالات ۱ تا ۷).....	۱۳۸
جدول ۲- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مدرنیسم و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۱ تا ۷).....	۱۳۸
جدول ۳- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مدرنیسم و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۱ تا ۷).....	۱۴۳
جدول ۴- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های پست‌مدرنیسم و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۸ تا ۱۷).....	۱۴۳
جدول ۵- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های جهانی شدن و آموزه‌های آن (سؤالات ۱۸ تا ۲۵).....	۱۴۷
جدول ۶- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های جهانی شدن و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۱۸ تا ۲۵).....	۱۴۸
جدول ۷- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مبانی و بسترهای بیرونی (غیربومی) چالش‌برانگیز توسعه فرهنگ دینی (میانگین سؤالات ۱ تا ۲۵).....	۱۴۹
جدول ۸- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش‌برانگیز (سؤالات ۲۶ تا ۳۹).....	۱۵۴
جدول ۹- جدول نهایی توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش‌برانگیز توسعه فرهنگ دینی (میانگین سؤالات ۲۶ تا ۳۹).....	۱۵۴
جدول ۱۰- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به پرسشنامه امکان‌سنج (راهکارهای عملی بهبود روند توسعه فرهنگ دینی) (سؤالات ۱ تا ۱۰).....	۱۶۰
جدول ۱۱- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به پرسشنامه امکان‌سنج (راهکارهای عملی بهبود روند توسعه فرهنگ دینی) (سؤالات ۱۱ تا ۲۱).....	۱۶۴
جدول ۱۲- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به پرسشنامه امکان‌سنج (راهکارهای عملی بهبود روند توسعه فرهنگ دینی) (سؤالات ۲۲ تا ۳۰).....	۱۶۸
نمودار ۱- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مدرنیسم و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۱ تا ۷).....	۱۳۹
نمودار ۲- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های پست‌مدرنیسم و آموزه‌های آن (میانگین سؤالات ۸ تا ۱۷).....	۱۴۴

- نمودار ۳- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های جهانی‌شدن و آموزه‌های آن
(میانگین سؤالات ۱۸ تا ۲۵)..... ۱۴۸
- نمودار ۴- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به شاخص‌های مبانی و بسترهای بیرونی (غیربومی)
چالش برانگیز توسعه فرهنگ دینی (میانگین سؤالات ۱ تا ۲۵)..... ۱۴۹
- نمودار ۵- توزیع فراوانی پاسخگویان مربوط به مبانی و بسترهای درونی (بومی) چالش برانگیز
توسعه فرهنگ دینی (سؤالات ۲۶ تا ۳۹)..... ۱۵۵
- نمودار ۶- نمودار مدل خطی - دیالکتیکی توسعه فرهنگ دینی..... ۱۸۹

پیشگفتار

با اندک تأمل در اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی به‌خوبی درمی‌یابیم که یکی از اهداف و آرمان‌های معمار انقلاب اسلامی و همه کسانی که با بذل جان و مال و تحمل سختی‌های فراوان، پایه‌گذار انقلابی بزرگ در ایران اسلامی شدند؛ اعتلا و توسعه فرهنگ دینی و اسلامی در ایران و جهان بود. آن‌ها در پی درخشش اسلام در گیتی و استشمام رایحه دلنشین اسلام در فرد و جامعه بودند؛ به همین دلیل از هیچ کوششی دریغ نکردند، اما واقعیت انقلاب‌ها و شرایط داخلی و خارجی هر انقلاب، وضعیتی را حاکم می‌سازد و شرایطی را تحمیل می‌کند که پاسداری و نگاهبانی از آرمان‌ها و اهداف را با چالش مواجه می‌سازد. این چالش‌ها مشروعیت، حقانیت و توانایی انقلاب‌ها و مکتب‌ها را زیر سؤال می‌برد و آغازگر نوعی جنگ پنهان است. در این شرایط، مدیران و رهبرانی که این واقعیت را به‌خوبی دریافت کنند و سؤال‌ها و مسائل را جدی بگیرند و سازوکار مناسب جهت تغییر در سیاست‌ها و رفتار داخلی و خارجی خود ایجاد کنند قادر خواهند بود که چالش‌ها و تهدیدها را تبدیل به فرصت کنند و با اصلاح پی در پی بخش‌های فرسوده، مشروعیت، حقانیت و توانایی خود را حفظ کنند. ولی اگر چنین نشود و آسیب‌ها، تهدیدها و چالش‌ها کاملاً شناسایی نگردند و برای مدیریت و کنترل آن‌ها اقدام مناسب صورت نپذیرد، چالش‌ها به تهدید و تهدیدها به آسیب تبدیل می‌گردند و انقلاب و مکتب، از درون فرسوده و شکسته می‌شود و این آیه الهی تحقق می‌یابد که فرمود:

«ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ»^۱

با عنایت به اهمیت موضوع، مطالعه و بررسی «چالش‌های توسعه فرهنگ دینی با نگاه به آینده» و همچنین «آسیب‌شناسی توسعه فرهنگ دینی با تأکید بر دو دهه گذشته»، در دستور کار مؤسسه فرهنگی، هنری عرش‌پژوه - دفتر مطالعات توسعه فرهنگ دینی - قرار گرفت و با تلاش پی‌گیر گروه‌های علمی، فنی و اجرایی مؤسسه، در گام نخست، با مطالعات اسنادی، کلیه منابع بررسی، مطالعه، طبقه‌بندی، تجزیه و تحلیل و جمع‌بندی گردید و در گام دوم، نتایج حاصل به رأی صاحب‌نظران، کارشناسان و متخصصان موضوع گذاشته شد و نتایج کار در دو طرح مطالعاتی مستقل ارائه گردید.

در این جا لازم می‌دانم مراتب قدردانی و سپاسگزاری خود و اعضای هیئت مدیره مؤسسه را از زحمات و تلاش‌های مدیر محترم این پروژه، آقای دکتر سید مهدی سجادی و دیگر پژوهشگران اعلان دارم. همچنین از معاونت امور فرهنگی، آموزشی و پژوهشی و دفتر فرهنگ، هنر و جوانان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و نیز دفتر تبلیغات اسلامی که برای به ثمر رسیدن این دو طرح از همکاری و پشتیبانی مادی و معنوی آن‌ها بهره برده‌ایم صمیمانه تشکر نمایم.

امید است این خدمت ناقابل بتواند مورد رضایت حضرت بقیه الله الاعظم قرار گیرد و در مسیر اعتلا و توسعه فرهنگ دینی استفاده شود.

محمد جواد ابوالقاسمی

مدیر مؤسسه فرهنگی، هنری عرش‌پژوه

دفتر مطالعات توسعه فرهنگ دینی